

Flyktingår – då som nu

Peter Forsgren

Även i 1930- och 40-talens Europa, med ekonomisk kris och massarbetslöshet liksom med ökande politiska motsättningar och världskrig, var flyktingfrågan ett aktuellt problem. Det var också en period då själva demokratin och parlamentarismen var ifrågasatta i ett antal europeiska länder, ibland till och med helt satta ur spel. Dessa tidshändelser avspeglades på olika sätt i periodens svenska litteratur och en rad författare begränsade sig inte bra till att kommentera dem, de bjöd inte minst viktigt motstånd mot dessa krafter genom att försvara grundläggande demokratiska värden som yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Detta skedde under en tid då förföljelse av oliktankande eller olika etniska grupper var satta i system av olika totalitära regimer i stora delar av Europa.

En av de svenska författare som var tidigast ute var Pär Lagerkvist, som redan i berättelsen *Bödeln* (1934) gav en mycket satirisk bild av den nazistiska våldsideologin. I världskrigets slutskede kom romanen *Dvärgen* (1944), som bland annat kan läsas som en studie i en fascistoid människas förkrympta och våldspräglade människo- och samhällssyn. Eyvind Johnsons romantrilogi om Krilon, utgiven i tre delar mitt under brinnande världskrig 1941-43, ger i den politiska allegorins form en skildring av den pågående kampen mellan demokrati och diktatur. Senare romaner som *Strändernas svall* (1946), författarens omdiktning av Odysseen, och *Hans nådes tid* (1960), är genom sina historiska djupperspektiv på krig, makt och individens ansvar, också kommentarer till förhållanden i det samtida Europa. Exemplet kunde mångfaldigas inom inte bara prosan utan även ur periodens dramatik och lyrik. Inom den senare har man till och med etablerat begreppet beredskapslyrik för att beteckna den mängd dikter som på olika sätt bjöd motstånd mot tidens våldsideologier och totalitära politiska system och som tog tydlig ställning för den enskilde individens frihet och okränkbarhet.

Så gjorde bland många andra en av tidens främsta svenska poeter, Hjalmar Gullberg, i diktsamling *Fem kornbröd och två fiskar* (1942), särskilt tydligt i den diktcykel som bär titeln ”Hymn till ett evakuerat Nationalmuseum”. Denna innehåller sju dikter som var och en refererar till en av muséets målningar som var magasinerade på grund av kriget och den svenska beredskapssituationen. En av dessa börjar: ”En duk må nämnas framför andra” och heter ”Batavernas sammansvärjning”. Den refererar till Rembrandts berömda målning som skildrar en händelse under romartiden, där en grupp germaner gör uppror mot den romerske kejsaren. I Gullbergs dikt görs denna historiska händelse aktuell genom explicita kopplingar till samtiden. De fyra sista versraderna i den andra strofen lyder:

Till fria folk blir deras minnen burna
som kämpat för sin frihet och sin fred.
Än lyfter ständigt nya sammansvurna
vid hemlig eld sin hand till trohetsed.

Budskapet upprepas i den tredje och avslutande strofen, vars sista versrader är utformade som en uppfordrande appell till läsaren:

Det är ej nog att ha sin trygga bärgning,
om luften som man andas ej är fri.
Så möttes några män till sammansvärjning.
Så möts en ofärdsnatt kanhända vi.

Fortsättningen av denna artikel skall behandla två dikter skrivna av två av samtidens mest kända och etablerade diktare, Gunnar Mascoll Silfverstolpe (1895-1942) respektive Karl Asplund (1890-1978). Det rör sig om två diktare som inte var särskilt radikala, vare sig estetiskt eller politiskt. I litteraturhistorierna brukar de beskrivas som lyriska intimister, väl förankrade i ett borgerligt-humanistiskt kulturarv liksom i traditionella lyrikformer. I ofta medvetet enkla toner besjunger de vanligtvis vardagslivet eller naturen, men det fanns även uttryck för socialt ansvar i deras dikter. 1930- och 40-talens krig och förtryck kunde dock även hos dessa programmatiskt lågmälda poeter få det att bränna till i ibland, så exempelvis i de två dikter som här behandlas och som båda tar upp den brännande flyktingfrågan.

Silfverstolpes dikt "I flyktingår" , daterad "Våren 1939", publicerades i hans sista diktsamling, Hemland (1940). Dikten består av två avdelningar och den första beskriver vårens ankomst och naturens pånyttfödelse. Den första strofen lyder:

De kala trädens skuggor på de gröna stråna
beröra hjärtat som en andelik musik.
I dag ha åsarna vid Tumbo börjat blåna
och sjön har sköljt i gryningstimman vid Hornsvik.

För läsaren av Silfverstolpes lyrik rör sig denna dikt i ett mycket välkänt landskap, både i bokstavlig och mer symbolisk mening. Författarens dikter var ofta iscensatta i ett västmanländskt kultur- och naturlandskap, där författaren och hans släkt var djupt förankrade sedan generationer, och som ofta fick stå som symboler för de kulturella värden hans dikter pläderade för. Det är inget våldsamt frambrytande som skildras, tvärtom gör sig våren påmind "fastlagsblekt och söndagsstilla", samtidigt som historiens närvaro i landskapet på olika sätt betonas. Diktjagets (i förlängningen författarens) egen anknytning till detta landskap och dess betydelse för honom framgår av den första avdelningens två sista strofer:

Det här är mitt och blir det, hur än åren hopa
omkring min bana glädje, sorg och tidsfördriv.
Backsippor gå i doftlös blom och duvor ropa
i samma skog från alla vårar i mitt liv.

Jag går i hemluft här. Jag vet ju att den gäller

ej mer än luften över andras hemmajord.

Men den skall vara med i varje ord jag fäller,

tills tanken brister vid mitt sista ord.

I diktens andra avdelning sker ett radikalt perspektivskifte. Här hörs en ny och annorlunda röst som inte bara ifrågasätter diktens förra avdelning utan som också tycks ställa hela författarens diktning och ideal i ett nytt och kritiskt ljus:

Ja, mitt och mitt – som livet unnar

den som intet utstått, ej gjort rätt

för denna dyra gåva,

då flyktingar med bitterbleka munnar

förtvivlat mumla ortnamn från en skog, en slätt,

där kära döda sova.

Som synes framgår det här också vad som är orsaken till denna självkritik och detta ifrågasättande. Mot diktjaget-författarens självklara hemhörighet i ett landskap och förankring i en tradition, ställs flyktingens hemlöshet, något som tematiseras i de följande stroferna, som åter påminner om en samtida verklighet ute i Europa. ”Nu bryta folk och stammar upp i morgonväkten / på flykt, på flykt med usla knyten”, heter det i inledningen till den andra strofen och här och i den följande strofen ges bilder av det våld de utsatts för och de minnen som jagar dem:

I deras ögon irra återsken från fasor

och skammen låder vid det nådebröd de äta

en rolös rast i fjärran land

utpinade och undergivna mänskotrasor,

I den avslutande strofen i denna avdelning, vilket också är diktens slutstrof, återvänder dikten till den första avdelningens lyriska landskap, men nu är detta förvandlat och framställs i betydligt mörkare färger:

Backsippor gå i blom i bleka hagar

och hatet frodas härligen i människosinnen.

Och duvor ropa, medan våldet slår.

I diktens allra sista rader är det som om själva naturen blivit hemlös. Här talar till slut också ett kollektivt vi som tycks markera att all alla människor delar villkoret att vara ett slags tillvarons flyktingar. Samtidigt som dikten talar om detta som en allmänmänsklig belägenhet, aktualiserar ordet ”Zion”, som förekommer i den tredje strofen, en mycket specifik flyktingproblematik, den som är direkt kopplad till den ökande förföljelsen av judarna i Nazi-Tyskland. Silfverstolpes dikt är skriven efter händelserna kring Kristallnatten 1938, då de

tyska judarnas behov av tillflyktsorter i andra länder blivit alltmer akuta, samtidigt som ovilligheten att ta emot dem skärptes i flera europeiska länder, däribland i Sverige. Denna kontext ger särskild relief åt den röst som talar med inlevelse och om solidaritet med de förföljda och flyende i dikten "I flyktingår".

Karl Asplunds dikt "Vid gränsstationen" ingick i diktsamlingen *Det brinner en eld* (1940). Redan inledningsstrofen beskriver en plats och en händelse som är mycket fjärran svensk idyll och vardagsliv, men som var desto mer aktuell i det samtida, krigsdrabbat Europa. Dess inledningsstrof lyder:

En gränsstation. Ett järnvägsspår.

En banvall. En märkegrav.

Ett sotgrått fjärrtåg på linjen står.

Någon har hoppat av.

Själva händelsen hålls kvar även i den andra strofen, där den döde mannens kropp och ansikte lyfts upp ur markens gyttja och "ligger kvar som ett negativ / till en kuslig kliché, som pressen kan nyttja / som en bild av en randstats liv". Diktens tre följande strofer fokuserar på den döde mannens identitet och bakgrund. De inleds alla med en och samma fråga: "Vem var han?" Det första svarsalternativet lyder:

[...] – En statslös, som resignerat
efter ett halvliv av papper och prat
för en tidens allmakt – ett auktoriserat
och rasbetonat hat?

Den tredje gång frågan ställs ges på nytt ett öppet och frågande svar som än tydligare understryker mannens utsatta position som flykting genom att kontrastera hans dröm om hjälp mot ett samhälles likgiltighet för hans öde:

[...] – En dåre, som trodde på livet
och trodde på hederns heliga sak?
I så fall en likgiltig rad i arkivet,
kolumnen: kasserade vrak...

I en tid då Europas gränser ter sig alltmer slutna för de som flyr undan krig och förföljelse och där tusen och åter tusen människor dör under försöken att nå hit, just som "kasseraden vrak" som snabbt endast blir en siffra bland andra döda, "en likgiltig rad i arkivet", kan det vara både skrämmande och trösterikt att läsa dessa och liknande dikter i relation till vår egen samtid. De liksom en rad andra texter av svenska författare från denna tid vittnar om den europeiska historiens mörka sidor liksom om modet och kraften hos alla dem som trots allt bjöd motstånd och manade till ansvar och handling.